

Jan Mironczuk

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. A. Chętnika

WIELOKULTUROWOŚĆ MYSZYŃCA NA TLE PARAFII/GMINY I POWIATU OSTROŁĘCKIEGO W OKRESIE ZABORÓW

MULTI-CULTURALITY OF THE MYSZYŃCIEC ON THE BACKGROUND OF THE PARISH/COMMUNE AND THE DISTRICT OF OSTROŁĘKA DURING THE PARTITIONS

Wprowadzenie

Celem prezentowanej pracy jest zarysowanie obrazu społeczności Myszyńca (miejscowości/parafii/gminy) w jej różnorodności wyznaniowej/narodowościowej w okresie przynależności do państw zaborczych – najpierw Królestwa Prus, następnie Cesarstwa Rosyjskiego. Czas podległości jakiegoś terenu innym państwom już ze swej natury warunkuje *mieszanie się kultur*¹. Ale też, to trzeba powiedzieć, *kresowe* położenie omawianego terenu, przynależnego do Rzeczypospolitej, powodowało wchodzenie w relacje z ludnością pruską/następnie niemiecką, litewską, a nawet ruską; już od XVII w. pojawiali się w Puszczy Zielonej również Żydzi. Właśnie nakreślenie współzycia poszczególnych *kultur* w zmieniającej się rzeczywistości politycznej na badanym obszarze, także w szerszym ujęciu (głównie powiatu ostrołęckiego), pozostaje naczelnym zadaniem autora artykułu.

Zachowane źródła w pewnym zakresie pozwalają na rekonstrukcję złożoności kulturowej Myszyńca, ale głównie w mierze statystycznej, poprzez Akta wizytacji biskupich (zgrupowane w Archiwum Diecezjalnym w Płocku – ADP i nieco w Archiwum Diecezjalnym w Łomży – ArŁm), różne spisy podatkowe (głównie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Głównego Akt Dawnych – AGAD), księgi USC (w Archiwum Państwowym w Pułtuskach – APP i w Łomży – APŁ) czy szczegółowe dane o urzędach i funkcjach (Obzory Łomżyńskiej Guberni w APŁ i wiele tomów *Pamjatnoj kniżki Łomżyńskiej Guberni*). Bardzo interesujące pozostaje natomiast wejrzenie do *życia wewnętrznego* poszczególnych wyznań – po materiały, poza zdeponowanymi w ADP i ArŁm, w Centralnych Władzach Wyznaniowych w AGAD czy Łomżyńskiego Dekanatu Prawosławnego (ŁDP)

---

¹ W prosty sposób wyraził to anonimowy autor rosyjskiego periodyku: *Dzieje każdego dawnego miasta są ściśle związane z historią państwa, w którym zostało ono założone – Pamjatnaja kniżka Łomżyńskiej Guberni (dalej: PKŁG) na 1883 god (dalej: 1883), Łomża 1883, s. 85 (Opisanije goroda Łomži).*

w APŁ, sięgali już autorzy opracowujący dzieje katolicyzmu i mniejszości religijnych na interesującym obszarze.

U schyłku Rzeczypospolitej

Pod koniec I połowy XVII w. pruskie starostwo szczycieńskie zaczęło prowadzić akcję kolonizacyjną, zakładając osady Friedrichowen-Rozogi (1645), Willamowen-Wilamowo (1646), a następnie Liebenberg-Klon (1654) i Farienen-Faryny (1662). Posługi duchowe dla osadników miał pełnić Kościół ewangelicko-augsburski. Już w 1649 r. w Rozogach zaczęto organizować nabożeństwa, w 1665 r. zbudowano tam drewniany kościół².

W tym też czasie w Zagajnicy (jak określano Puszcze Zieloną) powstała misja jezuicka, której celem było krzewienie *prawdziwej wiary*³. Właśnie tameczna lokacja misji stała się początkiem osady (i nazwy) Myszyniec, także na prawach parafii katolickiej. Zdaniem pierwszego misjonarza jezuickiego Łukasza Kościeszę Załuskiego *cała ludność (Puszczy) pochodzi z Prus albo też są to uciekinierzy z Prus, z tego powodu większość ich była heretykami (wyjątek stanowią ci, którzy przywędrowali z Mazowsza albo z Rusi, chociaż teraz, dzięki Bogu, niemało ich nawraca się na prawowite wyznanie*⁴.

Kontakty ewangelicko-katolickie w dużym stopniu nacechowane były konfrontacyjnie i tak np. podczas najazdu Kurpiów na Rozogi w 1677 r. zmarł w wyniku odniesionych ran miejscowy pastor Martin Grabowius. Przyczyną konfrontacji było inne wyznanie, nie język – nabożeństwa ewangelickie w kolejnych dziesięcioleciach były odprawiane w języku polskim, zrozumiałym dla miejscowej ludności. I tak np. w parafii Rozogi w 1861 r. na 5358 luteran i 478 katolików (i 62 żydów), ludność polskojęzyczna stanowiła 96% ogółu⁵.

Brewe Klemensa XIV *Dominus ac Redemptor Noster* z lipca 1773 r., znoszące zakon jezuitów, skutkowało podporządkowaniem parafii myszyńskiej biskupowi płockiemu i dziekanowi ostrołęckiemu. W czasie wizytacji biskupiej we wrześniu 1781 r. okazało się, że w parafii Myszyniec (34 wsie) było 3444 osoby *spособne do Komunii św.* oraz 1039 osób *niesposobnych* (dzieci); nie podano liczby protestantów i żydów⁶.

W sprawozdaniu z kolejnej wizytacji – we wrześniu 1782 r. – podano już wykaz wsi należących do parafii: 27 wsi w starostwie ostrołęckim i 18 w starostwie

² Z. Kudrzycki, *Z dziejów sąsiedztwa katolickich Kurpi i ewangelickich Mazurów*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej w Myszynicu*, pod red. M. Przytockiej, Ostrołęka 2009, s. 51–55.

³ M. K. Kozłowska, *Duchowe i materialne wytwory kurpiowskiej kultury ludowej jako wyraz działalności myszyńskiej misji jezuickiej w latach 1650–1773*, Ostrołęka 2009, s. 11–15.

⁴ *Najstarszy opis Puszczy Kurpiowskiej spisany przez jezuitę Łukasza Kościeszę Załuskiego w czasie misji odbytej w lasach. Zagajnica, około 1650*, [za:] M. K. Kozłowska, *Duchowe i materialne wytwory*, s. 79–80.

⁵ Z. Kudrzycki, *Z dziejów sąsiedztwa*, s. 59.

⁶ ADP, Akta wizytacji nr 300, k. 27, Sporządzona w Myszyncu 21 września 1781 r., [za:] W. Paprocka, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993, s. 95.

łomżyńskim (łącznie 45 wsi), a także liczby katolików *sposobnych* (2831 mężczyzn i 3040 kobiet) i *niesposobnych* (651 chłopców i 693 dziewcząt)⁷. Zwiększona liczba parafian (o 40%) wynikała z nowego zakreszenia granic parafii – powiększenia o 11 wsi. Interesujące zapisy odnosiły się też do relacji z innymi wyznaniem: *nawróciło się z luteranizmu 15 i 1 z judaizmu* oraz akcji misyjnej na terenie sąsiednich Prus: *do Komunii św. Wielkanocnej z powiatów Wielbarskiego, Szczytnowskiego i Chocholskiego przystępuje około 4 tys. osób*⁸. Podano też liczby przedstawicieli innych wyznań (Tab. 1).

Tab. 1

Struktura wyznaniowa w parafii myszyńskiejskiej/Myszyńcu w latach 1778–1864

Rok	Katolicy	Żydzi	Luteranie	Prawosławni	Łącznie
1778	4323	23	49	-	4395
1782	7215	38	64	-	7317
1817	9271	385	310	-	9966
1820 (a)	924(b)	291	?	-	1215
1821	9271	464	310	-	10045
1864 (a)	667	701	20	-	1388

Źródło: ADP, Akta wizytacji nr 307 (z 19 września 1782 r.) i nr 412 (z 11 sierpnia 1817 r.), [za:] W. Paprocka, *Myszyńiec*, s. 100, 109; ArŁm, sygn.. II 160, k. 1–2, sygn.. II 82, k. 107, [za:] W. Paprocka, *Parafia myszyńska od 1773 do 2009 roku*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła*, s. 104, 108; AGAD, KRSW, sygn. 4206, k. 64–83 (Opisanie historyczne oraz topograficzno-statystyczne miasta Myszyńiec w województwie płockim, obwodzie ostrołęckim, sporządzone przez burmistrza Ignacego Zaleskiego w 1820 r.), AGAD, KRSW, sygn. 1412 (Wiadomości statystyczne m. Myszyńca 1864), [za:] W. Paprocka, *Myszyńiec*, s. 113, 125.

Uwaga: (a) – dane odnoszące się do samego miasta Myszyńca,

(b) – liczba odnosi się łącznie do katolików i luteran, w dokumencie: *924 chrześcijan*.

W zmieniającej się rzeczywistości politycznej:

rządy pruskie, Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie (1795–1864)

W wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej Mazowsze przypadło Prusom. Obszar Zagajnicy znalazł się w „Prusach Nowoschodnich” departament płocki i – mniejsza jego część – departament białostocki (po raz pierwszy Puszcza znalazła się na terenie różnych „województw”).

⁷ ADP, Akta wizytacji nr 307, k. 16–18, Sporządzona w Myszyńcu 19 września 1782 r., [za:] W. Paprocka, *Myszyńiec*, s. 100.

⁸ ADP, Akta wizytacji nr 307, k. 16–18, Sporządzona w Myszyńcu 19 września 1782 r., [za:] W. Paprocka, *Myszyńiec*, s. 100.

Polityka pruska skutkowała także zmianami w strukturze wyznaniowej/narodowościowej. Na teren Mazowsza Północnego (diecezji płockiej) ściągnięto niemal 6 tys. rodzin kolonistów niemieckich, wiernych Kościoła ewangelicko-augsburskiego, z czego do południowej części powiększonego powiatu ostrołęckiego – 148 rodzin. Na terenie gminy Jasienica założono wieś Königshuld (*Łaska Królewska*), gdzie – już za rządów polskich jako Paproć Duża – ulokowano parafię ewangelicką⁹.

Jeśli zaś chodzi o Myszyniec, to – w świetle przekonujących argumentów¹⁰ – właśnie za rządów pruskich został on przekształcony w miasto posiadające określone prawa handlowe. W 1802 r. król Fryderyk Wilhelm II zatwierdził zniesienie przez rząd pruski dawnych przywilejów miast *de non tolerandis Judaeis* (uzyskiwanych przez polskich mieszkańców miast królewskich, obawiających się żydowskiej rywalizacji), co spowodowało migrację Żydów z terenów wiejskich. W 1808 r. (już za czasów Księstwa Warszawskiego) w *miastach kurpiowskich i okółkurpiowskich* departamentu płockiego liczby Żydów wynosiły: Chorzele 175 na ogólną liczbę mieszkańców 375, Ostrołęka 99 na 2036 mieszkańców, Myszyniec 80 na 1087¹¹.

Myszyniec w 1817 r. był siedzibą największej parafii w diecezji płockiej, z ludnością 9966 osób (drugie było Kadzidło – 6463), tu mieszkało też 385 żydów i 310 luteran (w parafii ostrołęckiej odpowiednio: 3120 parafian i 338 luteran)¹². Kurpiowszczyzna więc, jak i całe Mazowsze Północne, pozostawała w swej masie katolicka, w dużej dozie z domieszkami miejscowej kultury. Pisał w 1815 r. podprefekt powiatu przasnyskiego F. S. Zieliński: *Kurpie w ogólności są fanatyczni i zabobonni [...] od innych włościan tym się różnią np. [że] wielkie dają duchowym podarunki i czynią usługi, przez co XX [księża – J.M.] proboszcze kurpiowskich parafii są najmajętniejsi ze wszystkich. Mają oni [Kurpie – J.M.] dni pewne w których nie idą do lasu w bojaźni diabłów, które w dni te w postaci zwierząt się ukazują. Wilka nazywają robakiem, sarnę ptakiem, jarząbka bekasem itd. zwierzem, wierząc w to, że gdyby te właściwie nazwali, pierwszy podusiłby im dobytek, ostatni sprowadziłby tyle ptaków na ich grykę i proso, iżby ją całkiem pożarzy*¹³. Podawał dalej liczbę wsi kurpiowskich w powiecie (54) i ludności (łącznie 5978).

Jako że Chorzele, Ostrołęka (i Nowogród) znajdowały się na obrzeżach Zagajnicy (od XVIII w. zwanej już Zieloną, w odróżnieniu od Białej), warto zwrócić szczególną uwagę na rozwój społeczności żydowskiej w *samym sercu Puszczy – Myszyńcu*. Liczba jej członków stopniowo wzrastała, zwłaszcza że miasto stało

⁹ Por. J. Mironczuk, *Mniejszości chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka 2007, s. 8–19.

¹⁰ W. Paprocka, *Myszyniec*, s. 26–30.

¹¹ *Struktura wyznaniowa mieszkańców departamentu płockiego – 1808 r.*, [w:] *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, s. 28–29.

¹² *Parafie Diecezji Płockiej z największą liczbą Żydów i innowierców – 1817 r.* [w:] *Mazowsze Północne*, s. 51.

¹³ *Ludność kurpiowska w pow. przasnyskim w 1815 r.* [w:] *Mazowsze Północne*, s. 48.

się atrakcyjnym miejscem dla wyznawców judaizmu ze względu na proces rugowania ich z terenów wiejskich już za rządów Królestwa Polskiego, *realizujące postulaty zubożalej szlachty, która dążyła do przejęcia po nich niektórych funkcji (gorzelników, arendarzy, karczmarzy)*¹⁴. Wedle sprawozdania burmistrza Ignacego Zaleskiego z 1820 r. w samym mieście mieszkało obok 924 chrześcijan już 291 Żydów, poza tym zamieszkiwali także okoliczne wsie.

W tym czasie powstało interesujące sprawozdanie, w którym wskazano jeden ze sposobów utrzymania niektórych Żydów: *Kopalnie Bursztynu w okolicach i obrębie Powiatu ostrołęckiego będące w dzierżawie, znaczną część ubogich rodzin żydowskich do posługi faktorstwa [pośrednictwa handlowego – J.M.] obracają, a równie bogacząc niektórych wyrabiających sztuki z Bursztynu na handel przewożących z miejsca na miejsce są nowym utrzymaniem żydów źródłem lub pomocą*¹⁵.

Ważnym źródłem pozwalającym na wejrzenie w życie Żydów myszyńskich, ale też i nielicznych Niemców-ewangelików, pozostaje zachowana w aktach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (KRSW) *Lista Imienna Zarobkujących* z 1830 r. (Tab. 2). Lista obejmuje 119 *etatów*, w tym 32 *etaty* były żydowskie (4 kramarzy, 1 rzeźnik, 1 mydlarz, 1 gwoździarz, 1 kowal, 1 kotlarz, 5 krawców, 1 kuśnierz, 1 szewc, 2 garbarzy, 8 piekarzy, 4 szklarzy, 2 szynkarzy trunków), co stanowiło 26,89% ogółu. Samych *zarobkujących Żydów* była nieco mniejsza liczba – Boruch Szein *zarobkował* jednocześnie jako kotlarz (zapewne wytwórca kotłów) i piekarz. Jakkolwiek *zarobkujących Żydów* jest łatwo rozpoznać (po imionach głównie), to już z Niemcami jest trudniej, gdyż imiona są polskobrzmiące, a „niemieckie” nazwiska (np. Bafeld, Lenner, Knobelsdorf) jeszcze nie w pełni rozstrzygają narodowość/wyznanie *zarobkującego*.

Tab. 2

Profesje nierolnicze w Myszyńcu i udział w nich Polaków, Żydów i Niemców (stan na 2 września 1830 r.)

Zawód	Ogólna liczba	<i>Zarobkujący</i> : imię i nazwisko, wysokość podatku rocznego w zł
Kramarz	4	PHersz Rozen (18), Lewin Lewitan (18), Herszek Kofman (18), Hersz Rozner (18)
Rzeźnik	5	Józef Lipski (45), Marcin Lomperski (45), Marcin Redyk (45), Michał Lipski (45), Mosiek Zysman (45)
Mydlarz	1	Icek Wolfowicz Rozen (20)
Gwoździarz	1	Icek Rodbel (4)
Tokarz	4	Jan Bafeld (4), Stanisław Bafeld (4), Wojciech Gąsiewski (4), Karol Krajewski (4)
Iglarz	1	Józef Lenner (4)
Stolarz	2	Antoni Faber (4), Jakub Rychler (4)

¹⁴ J. Mironczuk, *Żydzi w powiecie ostrołęckim do I wojny światowej*, Ostrołęka 2011, s. 22.

¹⁵ *Stan handlu i rzemiosła w Ostrołęce w 1820 r.* [w:] *Mazowsze Północne*, s. 61.

Kowal	4	Mateusz Kozicki (4), Jan Markwas? (4), Kuszel Tobiasz (4), Mateusz Włodkowski (4)
Cieśla	2	Szymon Staszewski (4), Ignacy Mieszala (4)
Kotlarz	1	Boruch Szejn (4)
Kapelusznik	9	Michał Frydrych (4), Józef Gieryk (4), Jan Giza (4), Józef Włodkowski (4), Łukasz Sutkowski (4), Leon Solnicki (4), Walenty Frydrych (4), Michał Karaś (4), Jakub Gawryś (4)
Krawiec	9	Franciszek Gieryk (4), Jan Jędrzejewski (4), Jakub Soykowski? (4), Lewin Berliner (4), Leyba Szerman (4), Lejzor Szerman (4), JoskPerner (4), Ajzyk Szejnfeld (4), Jakub Mowiński (4)
Kuśnierz	3	Bartłomiej Sośnicki (4), Leyba Czapnicki (4), Ignacy Zatoryb (4)
Kołodziej	3	Mikołaj Kobrzyński (4), Jan Kobrzyński (4), Gotfried Śliwiński (4),
Bednarz	2	Roch Sztanga (4), Jakub Sztanga (4)
Szewc	8	Augustyn Ziemecki (4), Jan Butler (4), Andrzej Kałędek (4), Jan Kołodziejczyk (4), Roch Sokołowski (4), Walenty Soyka (4), Fryderyk Appel (4), Abraham Szumar (4)
Garncarz	13	Karol Mośkiewicz (4), Jan Reychel (4), Józef Mośkiewicz (4), Kazimierz Reychel (4), Andrzej Krystkiewicz (4), Józef Hondrysk (4), Jan Kołaczyński (4), Franciszek Krystkiewicz (4), Michał Zieja (4), Michał Krystkiewicz (4), Mateusz Reychel (4), Jan Joliński (4), Jan Pawlichrosta? (4)
Obrażnik	4	Stanisław Marefel (4), Tadeusz Marefel (4), Józef Rzymkowski (4), Antoni Rzymkowski (4)
Garbarz	11	Jan Młynarski (4), Maurycy Przetak (4), Andrzej Janowski (4), Adam Młynarski (4), Maciej Kiersztan (4), Szymon Wawrych (4), Jankiel Gerber (4), Icek Bączek Zysman (4), Tomasz Mowiński (4), Andrzej Soyka (4), Maciej Wisniewski (4)
Piekarz	13	Walenty Marcinowski (4), Michał Lipski (4), Jan Młynarski (4), Wdowa Matusiewiczowa (4), Fiszal Gutman (4), Boruch Tobiasz (4), Wdowa Beylach (4), Boruch Szejn (4), Leyba Golfinkiel (4), Aron Blank (4), Leyzer Miller (4), Leyzer Tobiasz (4), Adam Młynarski (4)
Szklarz	5	Józef Pódzialny (4), Dawid Inerfeld (4), Icek Inerfeld (4), Leyba Inerfeld (4), Mosiek Inerfeld (4)
Płockarz	7	Józef Kotarski (4), Józef Ziemiński (4), Jan Koszewski (4), Jakub Koszewski (4), Piotr Koszewski (4), Michał Koszewski (4), Jakub Ziemiński (4)

Fabryk[ant] wódki	5	Walenty Marcinowski (20), Tomasz Rykowski (20), Wdowa Kredykowa (20), Mortek Bursztyn (20), Icek Tobiasz (20)
Farbiarz	2	Szymon Knobelsdorf (4), Adam Markuszewski (4)

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 4411, Lista imienna zarobkujących w mieście Myszyńcu obwodzie ostrołęckim województwie płockim, 2 września 1830 r., [za:] W. Paprocka, *Myszyniec*, s. 118–124.

Uwaga: ? – czytelność niepewna.

Spółeczność żydowska Myszyńca w okresie powstania listopadowego, wykorzystując *epokę rewolucyjną*, z przysposobionego materiału i za pozwoleniem burmistrza postawiła budynek drewnianej bożnicy. Jednak dopiero w grudniu 1855 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych, zawiadująca sprawami organizacji wyznaniowych, zgodziła się na *odłączenie Miasta Myszyńca od okręgu bożnicznego w Ostrołęce*¹⁶(powstałego tam jeszcze w 1822 r.). Od tego czasu (aż po Zagładę) Żydzi myszynieccy posiadali własną i samodzielną organizację religijną.

Pewnym skutkiem powstania listopadowego była budowa przez władze rosyjskie monumentalnego pomnika na prawym brzegu Narwi, ok. 200 m od mostu w Ostrołęce, na miejscu zwycięskiej dla Rosjan bitwy. Prawdopodobnie obok odsłoniętego w 1847 r. pomnika postawiono niewielką cerkiew dla stacjonującego wojska, inżynierów i budowniczych¹⁷. To był pierwszy wyraźny ślad stałego pobytu prawosławnych na terenie Kurpiowszczyzny.

W carskiej guberni (1864/1866–1915)

Kolejne poważne zmiany struktury narodowo-wyznaniowej zostały uruchomione skutkami klęski powstania styczniowego. Władze carskie dążyły do całkowitej likwidacji odrębności Królestwa Polskiego poprzez zmiany administracji, „nasylenie” wojskiem rosyjskim, urzędnikami i osadnictwem. Na mocy ukazu carskiego z grudnia 1866 r. utworzono gubernię łomżyńską, podzieloną na 9 powiatów (w tym ostrołęcki), w których to zniesiono podział na parafie i zastąpiono gminnym. Na mocy kolejnego ukazu z czerwca 1869 r. 336 małych miast w Królestwie zamieniono na *osady*; taki los spotkał Myszyniec¹⁸.

Wejrzenie w *życie* gminy Myszyniec i szerzej: powiatu ostrołęckiego i guberni łomżyńskiej umożliwiając zachowane źródła, już rosyjskie – jedynie część dokumentacji kościelnej pozostawała polska. Kapitalne znaczenie posiada w tym *Pamiętna książka Łomżyńskiej Guberni* (PKŁG), rocznik publikowany od 1883 r.

¹⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1675, k. 23–26, Pismo KRSWiD z 18/30 grudnia 1855 r. do Rządu Gub. Płockiego, [za:] J. Mironczuk, *Żydzi*, s. 59.

¹⁷ J. Szczepański, *Cerkwie pulkowe w Ostrołęce*, „Zeszyty Naukowe OTN”, nr X, Ostrołęka 1996, s. 144.

¹⁸ A. Białczak, *Trwanie pod obcą władzą (1795–1914)* [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego i J. Mironczuka, Ostrołęka 2018, s. 199–200.

W 1883 r. w powiecie ostrołęckim mieszkało 63938 osób (w całej guberni łomżyńskiej 545 757 osób) i byli to głównie: chłopci – 45505, szlachta – 9744, mieszczenie – 7050, żołnierze – 1060, kupcy – 203, *cudzoziemcy* – 106; nie było *kolonistów*¹⁹.

Powiat ostrołęcki składał się z miasta Ostrołęki i 11 gmin, których wójtami w 1883 r. byli: w Myszyncu – Franciszek Borajkiewicz, w Wachu – Antoni Gąska, w Dylewie – Roman Jesionowski, w Nasiadkach – Adam Parzych, w Nakłach – Wojciech Zebrowski, w Rzekuniu – Mikołaj Rymgajło, w Troszynie – Jan Chormański, w Czerwinie – Julian Goćłowski, w Goworowie – Franciszek Mierzejewski, w Szczawinie – Stanisław Bodzianowski, w Piskach – Antoni Piskowski²⁰.

W 1883 r. funkcje urzędowe w powiecie pełnili: naczelnik powiatu – Emil Lustich, zastępca naczelnika d/s policyjnych i komendant Straży Ziemskiej – Tichon Olechowski, zastępca naczelnika ds. administracji – Kazimierz Kodź, komendant ds. wojskowo-policyjnych – Zygmunt Bukiewicz, burmistrz – Franciszek Ostaszewski, kierownik ds. finansów – Stefan Malewicz, kwesor – Wiktor Mierzejewski, sekretarz – Lucjan Maculewicz, archiwista – Aleksander Gałkowski, lekarz powiatowy – Jan Tomczycki, architekt – Maurycy Kalicki, weterynarz powiatowy – Antoni Wyszynski, śledczy powiatowy – Teodor Tymiański, notariusz – Hieronim Plewiński²¹.

Kontrolerem punktu granicznego w Dąbrowach był Cyprian Kulesza, ale oficerami brygady Straży Granicznej byli Rosjanie, odpowiednio: w Dąbrowach – kpt Nikołaj Zajcew, w Cupelu – kpt Timofiej Puszkariw, w Myszyncu – sztabskapitan Jakub Cewłowski²².

Naczelnikiem Zarządu Powiatowego Żandarmów na powiat ostrołęcki i makowski był mjr Gieorgij Aczkasow²³. W 1883 r. w Ostrołęce stacjonowała 12. Konno-Artyleryjska Bateria pod dowództwem ppłk. Nikołaja Usowa oraz 15. Pułk Szlisselburski Piechoty pod dowództwem płk. Maksyma Stendoka²⁴.

Północna część powiatu podlegała sądowemu I Okręgowi znajdującemu się w Kadzidle: sędzia Walerian Żabikowski (Żbikowski?), ławnicy: Franciszek Gołyś, Ignacy Kredych, Jan Laska²⁵.

Poza wojskiem rosyjskim, którego łącznie na terenie powiatu było wg spisu powszechnego z 1897 r. nieco ponad 8 tys. (ludności cywilnej już 80 tys.), mieszkali też prawosławni cywile. Liczba ich stopniowo wzrastała; można ją śledzić dzięki zachowanym danym statystycznym Łożyńskiego Dekanatu Prawosławnego²⁶.

¹⁹ PKŁG 1883, s. 104–105 (*Nasielenije Łomżinskoj Guberni*).

²⁰ PKŁG 1883, s. 81 (*Spisok sielskich gmin*).

²¹ PKŁG 1883, s. 13, 48 (*Adries-kaliendar vsiech wiedomstw po guberni – Ostrolenskoje*).

²² PKŁG 1883, s. 40 (*Aleksandrowskij Tamoziennyj Okrug*).

²³ PKŁG 1883, s. 60 (*Łomżinskoje Gubiernskoje Żandarmskoje Uprawlenie*).

²⁴ PKŁG 1883, s. 62, 63 (*Vojska kwartirujuszczije v guberni*).

²⁵ PKŁG 1883, s. 56 (*Gminnyje sudy*).

²⁶ Ks. W. Jemielity, *Łomżyński Dziekanat Prawosławny*, „Studia Teologiczne” 1996, nr 14, s. 186–187, gdzie podano liczbę prawosławnych w powiecie ostrołęckim w latach 1871 (odnotowano wówczas 117 osób) – 1914 (z rekordową liczbą 600 osób, w dodatku bez

W samej Ostrołęce wraz z przedmieściami w 1901 r. było ich 193 osoby, w 1905 r. nieco mniej – 174 osoby (38 z rodzin urzędniczych, 54 – kupieckich, 82 – chłopskich)²⁷. W tym czasie podlegali oni parafii Św. Trójcy w Łomży (*prichod Łomżińskiego Sviato-Troickogo Sobora*), do której należało 2053 osoby (mężczyzn 1146, kobiet 907). W granicach tej rozległej parafii prawosławnej mieszkało 195 226 katolików (odpowiednio 99 020 i 96 206), 1714 luteran (869 i 845), 43061 żydów (21 472 i 21 589), staroobrzędowców i *sektantów* (baptystów i sztundystów) – brak²⁸.

Prawosławni stosunkowo słabo wchodzili w relacje z katolicką większością, jak też z inną mniejszością narodowo-wyznaniową, jaką byli Żydzi. Jednakże nie oznacza to, że tych relacji nie było. W danych statystycznych prowadzonych przez Łomżyński Dekanat Prawosławny (*Łomżiński Pravoslavnyj Błagoczinnij*) wprowadzono specjalną rubrykę o ślubach prawosławnych z innowiercami. I tak np. pod datą 15 września 1900 r. znajduje się notatka o zawartym małżeństwie: *Urządnik pocztowy – telegrafista ostrołęckiej poczty-telegrafu Sergiusz Aleksiejew Dabicz, wyznania prawosławnego, kawaler i mieszkanka Ostrołęki guberni łomżyńskiej Semforiona Konstantinowa Weliamowska* [nauczycielka – J.M.], *rzymsko-katolickiego wyznania*²⁹.

Należy zauważyć jeszcze jedną cechę rosyjskiego panowania na ziemiach etnicznie polskich: *Cerkiew prawosławna nie prowadziła misji w Polsce i uznawała dominującą pozycję Kościoła katolickiego*³⁰ (inaczej wyglądał stosunek do unitów, ale to odrębne zagadnienie). Wojskowi, jak też urzędnicy, którzy dominowali wśród ludności prawosławnej, nie decydowali o swoim miejscu pobytu. Pozostałe grupy prawosławnych (kupcy, przemysłowcy, robotnicy, chłopci), którzy przybywali na ziemię polskie, musiały się liczyć z niechętnym doń stosunkiem katolickiej większości. Było to zwłaszcza widoczne podczas patriotyczno-narodowych ruchów lat 1860–1864 i 1905–1907. Prawosławni, jak też sprzyjający im np. niemieccy bogaci fundatorzy cerkwi, musieli liczyć się z wrogością, napaściami czy nawet zabójstwami ze strony większości polskiej³¹.

Poczucie zagrożenia czy niepewności, a zapewne też inne czynniki, powodowały ucieczkę części prawosławnych z ziem polskich, a także konwersję – „odpadnięcie” (otpavszije) od prawosławia, choć tu głównie do unityzmu³². W jakimś stopniu tę sytuację prawosławiu rekompensowały konwersje z innych wyznań³³.

prawosławnych mieszkających w północnej części powiatu, przynależnych do nowo utworzonej parafii w Kolnie).

²⁷ [za:] O. (otiec) G. Sosna, m. (matuszka) A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*, Białystok 2002, s. 124.

²⁸ APL, ŁDP, sygn. 52 (Raznyje statisticzeskije wedomosti 1896–1915), k. 28.

²⁹ APL, ŁDP, sygn. 52, k. 8–15, *Vedomost o brakach Pravoslavnych lic s innowiercami po prichodu Łomżińskiego Sviato-Troickogo Soboru za 1900 god.*

³⁰ K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, Moskwa 2003, s. 21.

³¹ Tamże, s. 21–25.

³² APL, ŁDP, sygn. 52, k. 197, *Vedomost ob otpavszich ot Pravosławija po prichodu Łomżińskiego Sviato-Troickogo Soboru za 1912 g.: Łomża św. Trójcy – 57, Hodyszewo – 330,*

Jeśli chodzi jednak o powiat ostrołęcki, czy nawet szerzej gubernię łomżyńską, to jeden z badaczy problemu generalnie zasadnie stwierdza: *Obie społeczności [...] katolicy i prawosławni nie kontaktowali się ze sobą na polu religijnym. Autor nie stwierdził zażyłości ani wrogości*³⁴. W miarę stabilne stosunki społeczne niewątpliwie przyczyniały się do zwiększenia liczby prawosławnych cywilów w powiecie ostrołęckim, których liczba w 1911 r. przekroczyła 700 osób (Tab. 3).

Tab. 3**Prawosławni w gminach pow. ostrołęckiego w 1911 r.**

Gminy i władze (stan na 1914 r.)	Liczba osób prawosławnych w 1911 r.		
	M	K	R
m. Ostrołęka, burmistrz Adam Dmochowski (od 1901 r.)	159	127	286
Wach, wójt Józef Samsel (od 1911 r.)	10	13	23
Goworowo, wójt Ignacy Prusaczyk (od 1910 r.)	6	6	12
Dylewo, wójt Franciszek Domurad (od 1910 r.)	7	13	20
Myszyniec, wójt Jan Ropiak (od 1911 r.)	38	36	74
Nakły, wójt Władysław Białobrzewski (od 1911 r.)	2	4	6
Nasiadki, wójt Jakub Nalewajko (od 1911 r.)	6	8	14
Piski, wójt Franciszek Chrostowski (od 1913 r.)	2	2	4
Rzekuń, wójt Jan Laskowski (od 1912 r.)	130	110	240
Troszyn, wójt Piotr Dzwonkowski (od 1911 r.)	15	14	29
Czerwin, wójt Marcei Kowalewski (od 1910 r.)	12	7	19
Szczawin, wójt Kazimierz Dobek (od 1911 r.)	-	-	-
Razem	387	340	727

Źródło: APŁ, ŁDP, sygn. 52, k. 141, Svedenije o licach prawosławnego naselenija s 1 ijulja 1911 g. po Ostrolenskomu ujezdu; *Pamjatnaja kniżka Łomżinskoj Guberni na 1914 g.*, s. 173–174;

Uwaga: M – mężczyźni, K – kobiety, R – razem.

Grajewo – 25, Kolno – 8, Łapy – 8, Wysokie Maz. – 0, Ostrów Maz. – 17. Spośród tych *otpawszich* do katolicyzmu przeszło: w Łomży – 2, w Grajewie – 1.

³³ APŁ, ŁDP, sygn. 52, k. 301–302, *Vedomost* za 1913 god. Na prawosławie z katolicyzmu przeszło: Łomża św. Trójcy – 6, Łomża św. Konstantyna – 7, Hodyszewo – 1, Łapy – 6, Grajewo – 1; łącznie 21 osób.

³⁴ Ks. W. Jemielity, *Łomżyński Dziekanat Prawosławny*, s. 207.

W 1883 r. w guberni łomżyńskiej znajdowały się cerkwie parafialne: św. Trójcy w Łomży (protorej Andrzej Lebedincew), w Wys. Mazowieckim (ks. Terencjusz Lewicki), w Hodyszewie (ks. Grigorij Bursa), w Grajewie (ks. Konstanty Bielawski), w Pułtusk (ks. Aleksander Batalin). Kościół katolicki na tym terenie podlegał biskupowi plockiemu. Dekanatem ostrołęckim kierował ks. Józef Krężelski, w Myszyńcu – proboszcz ks. Stanisław Bosacki i wikariusze ks. Paweł Brzozowski i ks. Franciszek Balcerzak. Na terenie guberni znajdowały się 3 parafie Kościoła ewangelicko-augsburskiego: w Łomży (vacat), w Paproci Dużej i Pułtusk (pod wspólnym zarządem pastora Władysława Wernica); w Paproci od 1884 r. znalazł się pastor Karol Dors. W powiecie ostrołęckim znajdowały się trzy okręgi bożnicze: w Ostrołęce (rabin Nachman Kapłanski), w Myszyńcu (Lejzor Lerner), w Goworowie (vacat)³⁵.

Wracając już do samego Myszyńca i tamtejszej gminy, to najbardziej szczegółowe dane, z rozbiem na poszczególne miejscowości, uzyskano za 1906 r. W gminie mieszkało wówczas łącznie 11 359 osób, z czego katolików – 9180 (80,82%), żydów – 1996 (17,57%), prawosławnych – 147 (1,29%) i luteran – 38 (0,33%) – Tab. 4. Żydzi i luteranie mieszkali wyłącznie w Myszyńcu (łącznie z katolikami mieszkały 3932 osoby), natomiast prawosławni – głównie we wsiach tuż przy granicy z Prusami Wschodnimi (Antonia, Dąbrowy, Pełty), a w punkcie granicznym Łosiczo byli wyłącznymi mieszkańcami. W Myszyńcu znajdowały się też trzy drewniane obiekty sakralne – poza kościołem św. Trójcy (z 1716 r.) i wspomnianą bożnicą postawioną w czasie powstania listopadowego – w 1903 r. władze carskie postawiły niewielką cerkiew³⁶ dla Straży Granicznej i pozostałych wiernych prawosławnych podległych utworzonej później parafii w Kolnie.

Tab. 4

Myszyniec na tle gminy – ludność i gospodarka w 1906 r.

Miejscowości	Ludność wg wyznania				Budynki		Ziemia (w morgach)		
	Katolicy	Żydzi	Prawosławni	Luteranie	Mieszk.	Gospod.	Orna	Łąki	Lasy i nieuż.
Myszyniec	1886	1996	12	38	224	268	783	451	424
Antonia	99	-	22	-	12	21	79	22	117
Browary	34	-	-	-	7	8	12	7	19
Cięćk	312	-	-	-	36	69	298	364	317
Cisk	340	-	12	-	44	92	326	180	319
Dąbrowy	1664	-	36	-	192	321	2110	897	1376
Kopański Most	1	-	3	-	1	1	Lasy państwowe		

³⁵ PKŁG 1883, s. 64–75 (*Duchovnoje viedomstvo*).

³⁶ PKŁG 1906, s. 136–137 (Nasielenije Ostrolenskogo Ujezda).

Krysiaki	585	-	-	-	78	108	543	520	483
Łosiczo (granica)	-	-	32	-	1	2	-	-	-
Maciejowa Szyja	93	-	-	-	7	13	68	63	34
Myszyniec Stary	1152	-	-	-	166	202	690	609	1290
Niedźwiedz	398	-	-	-	50	95	366	345	729
Orły	20	-	-	-	2	3	9	9	-
Pelty	1004	-	24	-	128	230	942	716	256
Świdwiborek	340	-	-	-	36	71	264	314	190
Wolkowe	1523	-	-	-	191	322	1577	1225	1609
Zawodzie (leśn.)	9	-	6	-	2	4	Lasy państwowe		
Łącznie	9180	1996	147	38	1177	1830			

Źródło: PKŁG 1906, s. 136–137 (Nasielenije Ostrolenskogo Ujezda).

Uwaga: ze względu na brak danych o gruntach w leśniczówkach Kopański Most i Zawodzie nie sumowano „ziemi”.

Wybuch Wielkiej Wojny w 1914 r. spowodował, że pograniczny powiat ostrołęcki, a zwłaszcza granicząca z Prusami Wschodnimi gmina Myszyniec, znalazł się natychmiast na linii frontu. Na rozkaz miejscowego komendanta wojsk 29 sierpnia 1914 r. osadę musieli opuścić Żydzi. Prawosławni i ewangelicy, jako reprezentanci wojujących stron, także znaleźli się w trudnym położeniu. Ostatecznie, wobec zwycięskiej ofensywy niemieckiej w 1915 r., władze carskie prowadziły deportację ludności chrześcijańskiej w głąb Cesarstwa Rosyjskiego.

Po odzyskaniu niepodległości Rzeczypospolitej trwały przez najbliższe miesiące, a nawet lata, powroty ludności w rodzime strony. Wojna przyniosła ogromne straty ludnościowe. Jeśli chodzi o gminę Myszyniec, to – w świetle spisu powszechnego ludności z września 1921 r. – porównując do sytuacji ludnościowej z 1906 r., można zauważyć, że dotknęły one katolików (27%), jeszcze bardziej żydów (53,5%) i luteran (45,7%); natomiast prawosławni zniknęli niemal całkowicie – w powiecie ostrołęckim pozostało ich zaledwie 15%, a w gminie Myszyniec – 2,7% (Tab. 5). Co prawda w następnych miesiącach po spisie ludności trwały dalsze powroty, jednak w przypadku prawosławnych czy luteran postępowały procesy polonizacji i katolicyzacji³⁷, co prowadziło do niemal całkowitego ich zniknięcia.

³⁷ Por. J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie*, s. 28–29, 41–44; tenże, *Prawosławie w powiecie ostrołęckim wobec odbudowy Rzeczypospolitej po I wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe OTN” 2009, nr XXIII, s. 71–78.

Tab. 5

Struktura wyznaniowa gmin pow. ostrołęckiego w 1921 r.

	Katolicy	Prawosławni	Inni chrześcijanie	Starozakonni	Łącznie
Ostrołęka	5754	18	21	3352	9145
Wach	8094	5	-	-	8099
Dylewo	6230	1	25	170	6426
Myszyniec	6719	4	21	927	7671
Nasiadki	5115	1	46	-	5162
Goworowo	4682	21	11	1228	5924
Nakły	2430	5	-	14	2449
Piski	3184	11	1	108	3310
Rzekuń	7562	36	12	284	7895
Troszyn	5805	3	-	190	5998
Czerwin	6837	14	9	77	7194
Szczawin	4530	5	4	19	4558
Łącznie	66942	111	152	6631	73836

Źródło: Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo białostockie, Główny Urząd Statystyczny, t. XIX, Warszawa 1927, s. 36–39; Ludność i budynki w gminach kurpiowskich pow. ostrołęckiego w dn. 30 września 1921 r., [za:] Niedziałkowska Z., *Puszcza Zielona. Bory ostrołęckie*, Warszawa 1981, s. 187–193; dane udostępnione przez dr. Jerzego Kijowskiego (wiceprezesa OTN), któremu autor w tym miejscu serdecznie dziękuje.

Uwaga: – brak pełnej zgodności liczb łącznych z danymi odnośnie poszczególnych gmin, podano jak za źródłami,

– ”Inni chrześcijanie” to w gminach Dylewo i Nasiadki mariawici, w pozostałych, łącznie z Ostrołęką, to ewangelicy, a ściślej: luteranie.

Zakończenie

Puszcza Kurpiowska, na której obszarze w połowie XVII w. założono osadę Myszyniec, pozostawała miejscem *na kresach* Rzeczypospolitej. Od czasów średniowiecza ścierały się tam wpływy kilku ludów, choć głównie polskie i pruskie. Takie położenie osady w naturalny sposób warunkowało jej wielokulturowość.

Trudno przecenić wpływ misji jezuickiej na powstanie tożsamości Myszynca i okolicy – parafii, gminy. W omawianym okresie zaborów wydawało się, że mniejszości wyznaniowe, głównie prawosławie, zadomowią się na stałe. Szybko zmieniająca się rzeczywistość polityczna pierwszych dziesięcioleci XX w. niwelowała jednak rysującą się wcześniej różnorodność.

Wspomniane procesy „myszynieckie” objęły cały powiat ostrołęcki. W świetle spisu ludności z 1921 r. gmina Myszyniec wyróżniała się największą, obok Ostro-

łęki, liczbą protestantów, co potwierdza tylko „skłonność” terenów *kresowych* do wielokulturowości.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych: Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (Ostrołęka 1809–1868), Centralne Władze Wyznaniowe (Gmina żydowska Myszyniec 1832–1861).

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży: Łomżinskij Pravoslavnyj Błagoczinnij (Raznyje vedomosti 1896–1913), Obzory Łomżinskoj Guberni 1883–1910, Łomżyńska parafia ewangelicko-augsburska (Zgony 1839–1847).

Źródła drukowane

Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956, zebrał i przyg. J. Szczepański 1997, Warszawa Pułusk.

Pamjatnaja kniżka Łomżinskoj Guberni 1883–1914.

Opracowania

Białczak A. 2018. *Trwanie pod obcą władzą (1795–1914)*, [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego i J. Mironczuka. Ostrołęka.

Jemielity W. ks. 1996. *Łomżyński Dziekanat Prawosławny*. „Studia Teologiczne”, nr 14.

Kozłowska M.K. 2009. *Duchowe i materialne wytwory kurpiowskiej kultury ludowej jako wyraz działalności myszyńskiej misji jezuickiej w latach 1650–1773*. Ostrołęka.

Kudrzycki Z. 2009. *Z dziejów sąsiedztwa katolickich Kurpi i ewangelickich Mazurów*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu*, pod red. M. Przytockiej. Ostrołęka.

Mironczuk J. 2007. *Mniejszości chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*. Ostrołęka.

Mironczuk J. 2011. *Żydzi w powiecie ostrołęckim do I wojny światowej*. Ostrołęka.

Paprocka M. 1993. *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*. Warszawa.

Sosna G. o., Troc-Sosna m. 2002. *Zapomniane dziedzictwo. Nie istniejące już cerkwie w dorzeczu Biebrzy i Narwi*. Białystok.

Szczepański J. 1996. *Cerkwie pułkowe w Ostrołęce*. „Zeszyty Naukowe OTN”, nr X. Ostrołęka.

SUMMARY

The work outlines a complex picture of the interpenetration of cultures / religious denominations in Myszyniec against the background of the parish (later the

commune) as well as larger territorial units - mainly the Ostrołęka county. It shows the successive "layers" of overlapping cultures: from the end of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the clash of Catholic-Lutheran influences), through subsequent decades of partitions (the arrival of more Jews to the city of Myszyniec, and then the formation of the Orthodox Church), almost to the disappearance of the Orthodox and Evangelicals as a result of the Great War.

STRESZCZENIE

Praca nakreśla złożony obraz przenikania się kultur/wyznań w Myszyńcu na tle parafii (potem gminy), jak i większych jednostek terytorialnych – głównie powiatu ostrołęckiego. Ukazuje kolejne „warstwy” nakładania się kultur: od schyłku Rzeczypospolitej (ścieranie się wpływów katolicko-luterańskich), poprzez kolejne dziesięciolecia czasów zaborów (przybycie większej liczby Żydów do już miasta Myszyńca, a następnie pojawienie się prawosławia), aż do niemal zniknięcia prawosławnych i ewangelików w wyniku Wielkiej Wojny.

Key words: Myszyniec, culture, religious denominations.

Słowa kluczowe: Myszyniec, kultura, wyznania religijne.

